

UDK: 930.2 (497.6) "18/19"

Stručni rad

BOSNA I HERCEGOVINA U OČIMA POLJAKA – POLJSKI PUTOPISI O BOSNI I HERCEGOVINI U AUSTROUGARSKOM RAZDOBLJU

Tomasz Jacek Lis

Institut za historiju i arhivistiku, Univerzitet
Nikolaja Kopernika u Torunju, Torunj, Poljska

Apstrakt: U radu se želi predstaviti mišljenje poljskih putopisaca koji su u 19. i 20. stoljeću putovali Bosnom i Hercegovinom. U bosanskohercegovačkoj literaturi mnogo je sličnih izvora čiji su autori Nijemci, Francuzi, Englezi, ali je vrlo mali broj putopisa autora iz slavenskih država: Galicije ili Češke. Cilj je ovim radom napraviti korak koji će potaknuti dalja istraživanja u tom smjeru kako bi se rasvijetlilo kakvo je bilo mišljenje o Bosni drugih stanovnika Austro-Ugarske. U radu se upoređuje nekoliko putopisa Poljaka. Većina ih je objavljeno, osim putopisa nadbiskupa Adama Stefana Sapiehyja iz Krakova, čiji su memoari još uvijek u rukopisu.

Ključne riječi: Bosna i Hercegovina, austrougarski period, putopisi, Galicija, Poljaci

Abstract: The paper aims to present what the Polish diarists thought about Bosnia at the end of the 19th and the beginning of the 20th century. There are many similar sources in Bosnian literature written by the authors from Germany, France and England. There are very few authors from the Czech Republic and Galicia. The purpose of this article is to make a step forward to further research on the issue of perception of Bosnia among other Slavs from the Austro-Hungarian Empire. The article compares several Polish diaries. Most of them were published, except for the memoirs of Archbishop Adam Stefan Sapieha that are still in the manuscript.

Keywords: Bosna and Hercegovina, Austro-Hungarian empire, travel diaries, Galicija, Polish

Bosna i Hercegovina bila je česta tema putopisa u drugoj polovici 19. stoljeća.¹ Među njima prevladavaju svjedočanstva (svjedočenja) putnika iz zapadnoevropskih zemalja.² Međutim, rijetki su podaci Poljaka, koji su kao i ostatak Evrope željeli upoznati “orijentalnu klimu”, o kojoj su čitali u knjigama.³ Željeli su je doživjeti na vlastitoj koži, zbog čega su dolazili u zemlju na granici kultura i religija.

Da bih prikazao kakvo je bilo mišljenje Poljaka o Bosni i Hercegovini, usporedit ću nekoliko putopisa. Rad obuhvaća razdoblje od 1878. do 1918. godine, jer je u to vrijeme u Bosnu i Hercegovinu dolazio najveći broj Poljaka putopisaca. Uz to, Bosna i Hercegovina je tada prolazila kroz značajnu modernizaciju, a izmijenjena je i nacionalna struktura te gospodarska situacija zemlje.⁴ Osobito je to bilo vidljivo u gradskim središtima, posebno u Sarajevu. Osim ljudi koji su tamo živjeli, svjedoci navedenih promjena bili su putnici, koji su svojim očima vidjeli smrt starog osmanskog svijeta i rađanje novog.

Mnogo je poljskih izvora o Bosni i Hercegovini u austrougarskom razdoblju. Zbog toga moram ograničiti temu rada. Prvenstveno me zanimaju putopisi, čiji su autori putnici koji su dolazili u jedno mjesto i brzo odlazili u drugo. Definicija putopisa dobro je poznata. Jedna od njih kaže: “Hibridna književna vrsta na granici književnosti i novinarsko-dokumentarnog teksta, putopis predstavlja subjektivni, književni opis putovanja koji sadrži skladan odnos između osobnih

¹ Amira Žmirić, *Austrijski i njemački putopisi o Bosni i Hercegovini do 1941. godine*, Besjeda, Banja Luka, 2012, 2-4.

² Isto. Vidi: Tadeusz. Pudłocki, “Franciszek Tomaszewski i njegovo putovanje po hrvatskim krajevima”, *Historical Journal*, Croatian Historical Society, Zagreb, 2017, Vol. 69, br. 2, 391-392; vidi: Marija Todorova, *Imaginarni Balkan*, Ljevak, Zagreb, 2015; Midhat Šamić, *Francuski putnici u Bosni na pragu XIX stoljeća i njihovi utisci o njoj*, Veselin Masleša, Sarajevo, 1966; Omer Hadžiselimović, *Na vratima Istoka: engleski putnici u Bosni i Hercegovini od 16. do 20. veka*, Veselin Masleša, Sarajevo, 1989.

³ Više o tome kako su se Poljaci zanimali “Orijentom” u: Józef Hussarzewski, *Wspomnienia z naszej podróży na wschodzie 1871-1872*, [uredio Hieronim Kaczmarek], Księgarnia Akademicka, Kraków, 2009, 8-10.

⁴ Robin Okey *Taming Balkan Nationalism. The Habsburg ‘Civilizing Mission’ in Bosnia 1878-1914*, OUP Oxford, Oxford, 2007, 26-34.

dojmova i dokumentiranih podataka.”⁵ Prema tome, putopis predstavlja važan izvor za proučavanje povijesti.⁶

Manje me interesiraju drugi memoarski izvori – poput sjećanja i pisama, koji su mi u članku samo dopuna. Primjerice, riječ je o objavljenim sjećanjima Teodore Krajewske⁷ i Bronisławe Prašek-Całczyńska,⁸ o arhivskim fondovima Jana Krzysztofa Mieroszewskog, Adama Ferensa i Izabelle Trajtler⁹ te romanu s elementima biografije Władysława Lama.¹⁰

Prvo pitanje na koje želim odgovoriti jeste zašto su Poljaci željeli doći u Bosnu i Hercegovinu. Kao što je već navedeno, u Evropi je bilo “moderno” putovati na Balkan, ali kako bi se moglo detaljnije odgovoriti na postavljeno pitanje, treba zaviriti u izvore. Za Włodzimierza Spasowicza, poljskog novinara, urednika periodike “Kraj”, najznačajnijeg poljskog tjednika objavljivanog u Ruskom Carstvu u 19. stoljeću, najvažnije je bilo otrgnuti se od hladne ruske klime. Godine 1882. pisao je:

[...] čeznuo sam za svijetlim bojama i sunčevim zrakama na jugu, a kako volim manje utabane putove te stvari i krajolike koji nisu toliko poznati, za cilj putovanja odabrao sam austrijske “hinterlande”¹¹ Dalmaciju, Hercegovinu i Bosnu”.¹²

Neznanje koje je potaknulo upoznavanje Balkana, uključujući i Bosnu i Hercegovinu, karakteristično je obilježje svih putničkih izvještaja 19. stoljeća. Čak i

⁵ Kristina Riman, “Literarizacija iskustva (ili stvarnosti) u Barečovu putopisu Put na vola jezera”, *Croatica Christiana periodica*, Institut za crkvenu povijest Katoličkog bogoslovnog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb, 2011, Vol. 35, br. 68, 114.

⁶ Ekrem Čaušević, Tatjana Paić-Vukić, “Pogled u Bosnu’ Matije Mažuranića kao povijesni izvor”, *Prilozi za orijentalnu filologiju*, Orijentalni institut, Sarajevo, 2006, br. 56, 177-191; Dean Duda, *Priča i putovanje Hrvatski romantičarski putopis kao pripovjedni žanr*, Matica hrvatska, Zagreb, 1998.

⁷ *Bosna u uspomenu poljske liječnice Teodore Krajewske z Kosmowskich: (1854.-1935.)*, [priredili Zdravka Zlodi, Tomasz Lis], Hrvatski institut za povijest, Zagreb, 2015.

⁸ Bronislava Prašek-Całczyńska, *Memoari jedne liječnice*, [uredili N. Popović, S. Marić], Durieux, Zagreb, 2005.

⁹ Vidi: Tomasz Jacek Lis, “Źródła narracyjne do dziejów Polonii w Bośni i Hercegowinie w okresie austro-węgierskim”, *Balkanica Posnanensia*, Instytut Historii UAM, Poznań, 2015, Vol. 22, br. 2, 75-90.

¹⁰ Władysław Lam, *Miasteczko nad Neretwą*, Wydawnictwo Morskie, Gdańsk 1973. Isto, *Światła i cienie*, Wydawnictwo Morskie, Gdańsk, 1984.

¹¹ *Hinterlande* – mjesto daleko od centara (*the land behinde*).

¹² Włodzimierz Spasowicz, *Pisma*, t. 6., Księgarnia Br. Rymowicz, Petersburg, 1892, 113.

početkom 20. stoljeća smatralo se da je to jedno od najmanje poznatih područja Starog kontinenta. U tom smislu Poljaci se nisu mnogo razlikovali od svojih zapadnih susjeda.¹³

Karakterističan za putnike, bez obzira bili oni Poljaci, Nijemci ili Francuzi, bio je i osjećaj da se prelaskom bosanske granice prelazi iz jedne civilizacije u drugu. Bosna je zemljopisno bila blizu, ali kulturno veoma daleko. Bosna je predstavljala vrata Orijenta. Roman Zawiliński¹⁴, dopisnik jedne od najvažnijih periodičnih publikacija Galicije – liberalne “Nowe Reforme”, pisao je da je ulazak u Bosanski Brod kao prijelaz iz civilizacije Zapada u civilizaciju Istoka.¹⁵ Još radikalnije mišljenje imao je Antoni Stadnicki, novinar konzervativnog krakovskog dnevnika “Czas”, koji je tvrdio da je prijelaz granice između Austro-Ugarske i Bosne kraj civilizacije!¹⁶

Grad Bosanski Brod bio je važan ne samo zato što je tamo bila granica nego i što je bio prvi grad koji je pokazivao promjene uzrokovane dolaskom državljanina Austro-Ugarske u Bosnu i Hercegovinu. To se odnosi ne samo na moderne zgrade nego i na ljude. Citirani Roman Zawiliński ovako je opisao čovjeka kojega je sreo: [“] imao je karakteristične bosanske hlače i na glavi fez, ali [s druge strane] bio je odjeven u tada modernu jaknu kao građanin Beča ili Berlina[...].”¹⁷

Fasciniran tom promjenom i gotovo svime što je Beč napravio u Bosni i Hercegovini bio je i Władysław Bełza.¹⁸ U svom putopisu, punom lijepih riječi, pisao je: “Na pragu dvije civilizacije, postoji Brod kao sjajan putokaz, poveznica između toga što je bilo i toga što bi se trebalo roditi [...]”.¹⁹ Njegovo oduševljenje nije dijelila Maria Jakubowska²⁰ – za nju su područja koja graniče sa Slavonijom potpuno izgubila orijentalni karakter.²¹

¹³ Allen Upward, *The East End of Europe*, John Murray, Albemarle Street, London, 1908, XVII.

¹⁴ Slavist, novinar, profesor Jagelonskog sveučilišta.

¹⁵ Roman Zawiliński, “Z włóczęgi po Słowiańszczyźnie”, *Nowa Reforma*, No 296, Kraków, 25. 12. 1904, 2.

¹⁶ Antonii Stadnicki, “Zapiski z podróży po Bośni”, *Czas*, br. 99, Kraków, 1904, 1.

¹⁷ R. Zawiliński, *Z włóczęgi po Słowiańszczyźnie*, 2.

¹⁸ Poljski novinar, rođen u Varšavi, od 1872. do smrti (1913) živio je u Lavovu, gdje je radio kao novinar.

¹⁹ Stanisław Bełza, *Nad brzegami Bosny i Narenty*, Gebethner i Wolff, Warszawa, 1899, 5.

²⁰ Ona je bila žena poljskog službenika Franciszka Jakubowskog. Memoare je pisala je u razdoblju 1885-1886, kad je stigla prvi put u Bosnu i Hercegovinu.

²¹ Maria Jakubowska z Sereďyńskich, *Z pobytu w Bośni. Wrażenia, obrazki i szkice skreśliła Maria z Sereďyńskich Jakubowska*, Katolik, Bytom, 1892, 9.

Bosanski Brod zauzimao je središnje mjesto u putopisima, jer je kroz taj grad prolazila željeznička pruga, kojom je većina putnika dolazila u Bosnu i Hercegovinu. Poljski putnici najčešće su prolazili kroz Bosanski Brod, nastavljali za Banju Luku i Sarajevo, a svoj put kroz Bosnu i Hercegovinu završavali bi u Mostaru. Ako su imali više vremena, posjećivali su i Travnik i Tuzlu. Naravno, bilo je iznimki. Spasowicz je stigao u Hercegovinu iz Dalmacije i nastavio za Bosnu, a mjesto koje je većini bilo početak putovanja (Bosanski Brod) njemu je bilo završetak.²²

Putovanje kroz Bosnu provodilo se različitim prijevoznim sredstvima, ne samo vlakom nego i specijalnim kolima. Tako je putovao Adam Stefan Sapieha, kasniji krakovski biskup. Još kao mladić Sapieha je tokom putovanja u Bosnu i Hercegovinu 1896. otišao barunu Hugonu von Kutscheru moliti za pomoć oko dogovaranja takvog prijevoznog sredstva.²³ Putovanje specijalnim kolima bilo je popularno,²⁴ unatoč tome što su ceste bile loše.²⁵

Na sigurnost putovanja nije bilo primjedbi, naročito od 90-ih godina 19. stoljeća. Iako je još 1882. godine Spasowicz tvrdio da je bilo slučajeva pljački²⁶ te da je zemlja izgledala kao vojarna, nekoliko godina kasnije putovanje je bilo sigurno i udobno, na šta je utjecao razvoj hotelske mreže u evropskom stilu.²⁷ Nove vlasti poslije nekoliko godina uklonile su hajduke, koji su napadali putnike. Uprkos tome, strah od hajduka i dalje je pratio putnike.²⁸

Karakteristični dio putničkog izvještaja bili su opisi prirode. Krajolik Bosne i Hercegovine danas, kao i nekad, ostavlja upečatljiv dojam na putnike. Ta zemlja nije samo granica mnogih kultura i religija, nego i klime. Na nevelikom prostoru susreću se jadranska i kontinentalna klima, koje razdvaja tek Dinarsko gorje. Ta činjenica je oduševljavala putnike. Svi su naglašavali ljepotu Bosne i Hercegovine. Popularna su bila planinska putovanja.²⁹ Adam Stefan Sapieha pisao je da,

²² W. Spasowicz, *Pisma*, 114.

²³ Narodni muzej u Krakovu (dalje: MNK), Pismo Adama Stefana Sapiehija, 24. 10. 1896, sign. VIII-Rkps-a-1182.

²⁴ M. Jakubowska, *Z pobytu w Bośni*, 8.

²⁵ Arhiv Krakovske nadbiskupije (dalje: AKMK), Teki Sapieżyńskie, sign. XXXVI/2, 1.

²⁶ W. Spasowicz, *Pisma*, 132-133.

²⁷ S. Belza, *Nad brzegami Bosny i Narenty*, 211-213.

²⁸ M. Jakubowska z Sereżyńskich, *Z pobytu w Bośni*, 10; A. Stadnicki, *Zapiski z podróży po Bośni*, "Czas", br. 105, Kraków, 1904, 1.

²⁹ Antonii Jabłonowski, *Pisma*, t. 5, *Słowiańszczyzna południowa oraz Wołosza i Albania*, t. 5, Księgarnia E. Wende i S-ka, Warszawa, 1911, 47-48.

uprkos tome što je bio na brojnim putovanjima, nigdje nije vidio tako lijepu prirodu kao u Bosni.³⁰ Citirani Spasowicz u tom je duhu tvrdio:

Opraštajući se s Crnom Gorom, nisam očekivao da ću gledati još ljepše stvari [...] Ipak, dan putovanja iz Metkovića u Mostar, dva dana do Sarajeva s noćnjem u Konjicu, bili su dani užitka, oduševljavanja nad mijenjajućim se vidicama, divljenja gorskoj prirodi s njezinim najljepšim primjerima, koji mogu biti ljepši od švicarskih i tirolskih Alpi i Tatri.³¹

Ako je Bosna srce Balkana, u središtu tog srca zasigurno je Sarajevo. Taj grad bio je i još je uvijek najvažniji centar zemlje. Kroz austrougarsko razdoblje Sarajevo je prošlo veliku modernizaciju. Tada je grad doživio značajnu industrijalizaciju, potpuno mijenjajući svoj karakter. Glavni grad bio je središnja tačka svakog putovanja, bez obzira uključivalo ono samo Bosnu ili i Hercegovinu i Bosnu. Bełza je zapisao da grad izgleda kao lijepa djevica, koja je poput perle u kruni bosanskohercegovačkih gradova. Poslije tragičnog požara 1879. godine,³² grad se promijenio i dobio zapadnoevropski karakter. Putnici iz Poljske prihvaćali su te promjene bez kritike. Dominirao je stav da je sve što je osmansko zaostalo i mora ustupiti pred napretkom koji predstavlja Austro-Ugarska. Taj napredak najbolje se uočavao u arhitekturi.³³ Ipak, nisu svi bili jednako oduševljeni novim građevinama. Slavist Jagelonskog sveučilišta Jan Magiera smatrao je da zbog nedostatka dobrog zakona o izgradnji Sarajevo gubi svoj orijentalni karakter.³⁴ “Seraj-Bosna”, pisao je, “bio je sigurno nekada grad palača, ali danas nije [...] sve tamo postoji, samo nema palača ni istočnih ni zapadnih.”³⁵

Brojni putnici skrenuli su pažnju na Zemaljski muzej. Muzej je morao biti veoma zanimljiv Poljacima, jer se u poljskim putopisima može pronaći puno podataka o njemu. Najviše je o Zemaljskom muzeju pisao Stanisław Bełza, koji ga je usporedio s drugim institucijama u Evropi.³⁶ Zanimljivo je da tome Poljaku najznačajniji simbol novog razdoblja u Bosni nije bila gradska Vijećnica, nego upravo Zemaljski muzej. Osim Ali-pašine džamije i Gazi Husrev-begove džamije

³⁰ AKMK, Teki Sapieżyńskie, sign. XXXVI/2, 1.

³¹ W. Spasowicz, *Pisma*, 131.

³² Hamdija Kreševljaković, *Sarajevo za austrougarske uprave (1878-1919)*, Arhiv grada Sarajeva, Sarajevo, 1969, 24-25.

³³ A. Stadnicki, “Zapiski z podróży po Bośni”, *Czas*, br. 100, Kraków, 1904, 1.

³⁴ Jan Magiera, *Na słowiańskim jugu*, Towarzystwo Przyjaciół Słowian, Kraków, 1911, 56-58.

³⁵ Isto, 55.

³⁶ S. Bełza, *Nad brzegami Bosny i Narenty*, 34-40.

te Bašćaršije, Zemaljski muzej zauzimao je dostojno mjesto u izvještajima poljskih putnika.

Karakterističan element modernizacije Sarajeva, osim hotela, bolnica, muzeja i vladinih zgrada, bile su crkve.³⁷ Inicijator i graditelj katoličkih crkvi bio je nadbiskup Josip Stadler, koji je na čelu crkvene hijerarhije u Bosni i Hercegovini bio od 1881. godine.³⁸ Putopisci svećenici – svećenik Adam Stefan Sapieha i isusovac Marcin Czermiński, koji su posjetili Bosnu, bili su impresionirani njegovim radom. I jednog i drugog tokom njihovih boravaka u Sarajevu ugostio je Stadler.

Od crkvenih građevina, osim katoličke Katedrale Srca Isusova,³⁹ putnici su se interesirali za Pravoslavnu crkvu, izgrađenu u osmanskome razdoblju. Putnici koji su o njoj pisali često su isticali da je njezin zapušten izgled bio u idealnom kontrastu sa sjajem džamija. Zapisali su da je to simbol starih vremena kada su muslimani tlačili kršćane.⁴⁰

I o jednoj i o drugoj [kršćanskoj crkvi – T. J. L.] šteta je govoriti, ipak opozivaju uspomena teškog života Christusovog vjernika, koji su bili tlačeni ne samo zbog Turaka, nego i slavenskog muslimana, koji su imali podršku u Osmansku carstvu. Oni su se martletirali svih koji nisu bili pristalice Mahometa⁴¹.

Osim što su džamije bile simbol prošlog vremena, bile su i dah Orijenta, koji su putnici i tražili. Većina Poljaka koji su prvi put posjetili tu zemlju s većinskim muslimanskim stanovništvom, u kojoj je islam dugo vremena bio glavna religija, tu religiju nisu poznavali. Zbog toga im je islamska tradicija bila zanimljiva s jedne strane, ali, s druge strane, kao katolici o njoj su izražavali negativno mišljenje.

Oni su islam izjednačavali sa zaostalošću, praznovjermem i nedostatkom civilizacije. Na taj način o islamu je pisao svećenik Marcin Czermiński,⁴² koji se čak u jednoj džamiji molio za prelazak muslimana na katoličanstvo.⁴³ Osim njega

³⁷ Godine 1878. u Bosni je postojalo 35 katoličkih crkava, a 1910. 135. Tomislav Kraljačić, *Kalajev režim u Bosni i Hercegovini*, Veselin Masleša, Sarajevo, 1987, 316.

³⁸ Zoran Grijak, *Politička djelatnost vrhbosanskog nadbiskupa Josipa Stadlera*, Hrvatski institut za povijest, Zagreb, 2001, 85-91.

³⁹ S. Bełza, *Nad brzegami Bosny i Narenty*, 68-69.

⁴⁰ Isto, 70-76. Vidi: A. Stadnicki, "Zapiski z podrózy po Bośni i Dalmaciji", *Czas*, br. 102, Kraków, 1904, 1-2. Vidi: J. Magiera, *Na slowiańskim jugu*, 58.

⁴¹ S. Bełza, *Nad brzegami Bosny i Narenty*, 70.

⁴² Marcin Czermiński, *Z podrózy po Bośni i Hercegowinie*, Missye Katolickie, Kraków, 1899, 130.

⁴³ Isto, 119.

i drugi Poljaci iskazivali su slično mišljenje. Već nekoliko puta citirani Bełza tvrdio je da muslimanski fanatizam ima svoje korijene u slavenskom porijeklu bosanskih muslimana, jer je za Slavene religija uvijek imala veliki značaj.⁴⁴ Stadnicki je usporedio bosanske begove s poljskim velikašima iz 18. stoljeća, koji u novom razdoblju definitivno moraju izgubiti svoje pozicije.⁴⁵ Većina putnika tvrdila je da islam dominira nad slavenskim duhom Bošnjaka. Izuzetak predstavlja Aleksander Jabłonowski, koji je pisao da islam ne dominira nad slavenskom tradicijom, nego slavenska tradicija nad islamom. Kao potvrdu tome navodio je da muslimanke u Hercegovini imaju više sloboda nego druge žene u islamu,⁴⁶ zatim da je uočljivo zadržavanje sjećanja na predislamsku Bosnu kod bosanskih plemićkih obitelji, te, još važnije, nepoznavanje ili nekorištenje arapskog jezika kod većine bosanskih muslimana.⁴⁷

Poljaci koji su putovali kroz Bosnu obraćali su pažnju na suživot muslimana, katolika, pravoslavaca i Jevreja. Svi su tvrdili da je to rezultat austrijske politike: “Kakva promjena, i to samo u dvadeset godina, naime ništa duže, jer prije dvadeset godina polumjesec je tu tlačio sve.”⁴⁸ Većina Poljaka dijelila je mišljenje Bełze. Za njih je austrougarska okupacija Bosne bila simbol uspjeha Austro-Ugarske Monarhije.

U putopisima se često susreće izraz “Turčin”, koji se odnosi na muslimane u Bosni. Bez sumnje, svi Poljaci koje sam naveo znali su da bosanskohercegovački muslimani nisu Turci, nego Slaveni, o čemu je još početkom 19. stoljeća pisao Aleksander Sapieha.⁴⁹ Unatoč tome, zbog njihove religije većini putopisaca činilo se da su zbog pripadnosti muslimanskoj zajednici bosanski muslimani bliži Turcima nego Slavenima. Samo je ranije citirani Jabłonowski pisao da muslimani u Bosni nisu Turci, da su oni *iznutra* više Slaveni i imaju slavensko srce.⁵⁰ Muslimani u Bosni jedna su od glavnih tema o kojoj su pisali poljski putopisci. Mnogo manje pisali su o stanovništvu drugih religija. Najviše prostora bosanskim katolicima posvetio je isusovac Marcin Czermiński. Czermiński je među prvima pisao

⁴⁴ S. Bełza, *Nad brzegami Bosny i Narenty*, 199-201.

⁴⁵ A. Stadnicki, “Zapiski z podróży po Bośni i Hercegowinie”, *Czas*, br. 100, Kraków, 1904, 1.

⁴⁶ A. Jabłonowski, *Pisma*, 76-77.

⁴⁷ Isto, 136.

⁴⁸ S. Bełza, *Nad brzegami Bosny i Narenty*, 55.

⁴⁹ Aleksander Sapieha, *Podróże po krajach słowiańskich*, Ossolineum, Wrocław, 2005, 221-223. Hrvatska verzija: *Put kojim su stoljećima prolazili: Aleksander Antoni Sapieha - X*** S*** 1773-1812*, [uredila Z. Zlodi], Hrvatski institut za povijest, Zagreb, 2008.

⁵⁰ A. Jabłonowski, *Pisma*, 160-162.

da su u Bosni kršćanke one koje imaju na rukama tetovaže križa.⁵¹ Kad je prvi put došao u Bosnu, prvenstveno je posjećivao crkve i samostane.⁵² Slično je činio i Adam Stefan Sapieha, koji je mnogo vremena posvetio susretima sa svećenicima i redovnicima. A ponovit ćemo da su Czermiński i Sapieha svaki put kad su boravili u Sarajevu bili gosti nadbiskupa Josipa Stadlera.⁵³

Za laičkog poljskog putopisca katolici u Bosni nisi imali karakteristične značajke. Isticali su da su srdačni prema gostima⁵⁴ kao i ostali stanovnici Bosne.⁵⁵ Za Mariana Udziela karakteristična crta svih stanovnika Bosne bila je velika ljubav prema glazbi, koja je imala iznimno veliku ulogu u životu kako katolika tako i muslimana, pravoslavaca i Židova.⁵⁶

Najmanje podataka u putopisima odnosi se na pravoslavce i Židove. Poljski putopisci rijetko o njima pišu. To je vjerojatno zbog toga što pravoslavci nisu bili tako egzotični kao muslimani, niti su s autorima putopisa bili vezani religijom, kao što je to bio slučaj s bosanskim katolicima. Najčešće se o pravoslavicima pisalo u kontekstu problema vezanih s agrarnim pitanjem. Isto je bilo i sa pisanjem o Židovima.

Austrougarsko razdoblje u Bosni, kao što je već navedeno, obilježila je velika modernizacija. Ipak, toj temi treba posvetiti više mjesta, jer putopisi daju mnoštvo podataka o napretku Bosne u navedenom razdoblju. Simbol te modernizacije za poljskog putopisca bio je zajednički austrougarski ministar finansija – Benjamin von Kállay. Kada su početkom 90-ih godina 19. stoljeća Poljaci stigli u Bosnu, vidjeli su potpuno novu zemlju (moderne ceste, željezničke pruge, tvornice itd.). Svi Poljaci koji su tada putovali kroz Bosnu uočili su veliki napredak, posebice u Sarajevu. Neki su o tom napretku pisali s velikim oduševljenjem (Bełza, Czermiński), neki s malo većom distancom (Stadnicki, Zawiliński), dok su neki izražavali nostalgiju za starim vremenima (Magiera). Ipak, svi su s divljenjem gledali na to kako se u kratkom razdoblju “Kalajeve ere” Bosna i Hercegovina promijenila. Posebno su naglašavali njegov doprinos izgradnji kulturnih institucija i poboljšanju standarda stanovnika zahvaljujući izgradnji tvornica, bolnica i muzeja. Naravno, bila je to samo jedna strana medalje. Putnici koji su u Sarajevu boravili samo nekoliko sati, u najboljem slučaju nekoliko dana, primjećivali su

⁵¹ M. Czermiński, *Z podróży po Bośni i Hercegowinie*, 140.

⁵² Isto, 46-47.

⁵³ AKMK, Teki Sapieżyńskie, sign. XXXVI/2, 3.

⁵⁴ W. Spasowicz, *Pisma*, 125.

⁵⁵ M. Jakubowska, *Z pobytu w Bośni*, 36-37.

⁵⁶ Marian Udziela, “Nieco o ludowych narzędziach muzycznych w Bośni i Hercegowinie”, *Wisła*, Vol. 10, Warszawa, 1896, 34-36.

samo vanjske znakove nove vlasti, ali nisu imali vremena vidjeti stvarne, unutarnje promjene koje su se događale.

Bosna i Hercegovina nije samo Sarajevo. Osim glavnog grada putnici su po pravilu posjećivali Mostar, čiji je simbol i danas Stari most. Taj grad najviše spominje Jabłonowski, koji je pogled na grad opisao kao “prelijepu panoramu”.⁵⁷ Ipak, kad je stigao u grad, pomalo sa razočarenjem je ustvrdio: “*Osim nekoliko džamiju, tu nema ničeg divnog: kuće, tržnica – sve je nosilo osobine provincijalne skromnosti*”.⁵⁸ Ni drugi putnici koje je ugostio najveći grad Hercegovine nisu pretjerano pisali o arhitektonskoj ljepoti Mostara. Pažnju su jedino posvetili Starom mostu, koji bio glavni cilj njihova boravka u tom gradu. Unatoč tome što je most izgrađen u 16. stoljeću, Poljaci su vjerovali da je to starovjekovna građevina. Jabłonowski je tvrdio da je most izgradio Trajan, dok je Belza više pozornosti posvetio legendama o njegovom nastanku nego činjenicama. To nije čudno, jer je još na početku 20. stoljeća vrijeme izgradnje mosta budilo kontroverze. Na kraju je dokazano da ga je dao sagraditi sultan Sulejman Veličanstveni.⁵⁹

Osim Sarajeva i Mostara Poljaci su opisali i druge gradove. Putnici Poljaci posjećivali su Travnik, Tuzlu, Jajce, ali ponajviše Banju Luku. Svi ti gradovi imali su u sebi određenu individualnost, nešto što je privlačilo ili odbijalo putnike. Travnik je bio viđen kao suprotnost Sarajevu. Putopisci su ukazivali na konzervativizam njegovog stanovništva i njihov otpor reformama, što je bilo najvidljivije u arhitekturi, koja je u vrijeme austrijske vladavine doživjela vrlo malo promjena.⁶⁰ “Travnik je poput Sarajeva, a možda i više od njega, sjedište je bogatih muslimanskih obitelji i njihov ponos” – pisao je Antoni Stadnicki.⁶¹ Isto je smatrao Belza: “Jer to stanovništvo, koje tu oko sebe većinom vidim, konzervativno je i čvrsto se ograđuje od europskih utjecaja”.⁶² Na mjestu gdje je nekada stajala srednjovjekovna tvrđava postojale su katakombe koje je 1895. godine posjetio Czermiński. Njegov vodič bio je svećenik Aleksander Hoffer, arheolog amater, povezan s Isusovačkom gimnazijom, koju je nadbiskup Stadler osnovao u Travniku.⁶³

⁵⁷ A. Jabłonowski, *Pisma*, 56.

⁵⁸ Isto, 57.

⁵⁹ Božidar Jezernik, *Dzika Europa: Balkany w oczach zachodnich podróżników*, Universitas, Kraków, 2007, 204.

⁶⁰ S. Belza, *Nad brzegami Bosny i Narenty*, 197-198; A. Stadnicki, “Zapiski z podróży po Bośni i Dalmacji”, *Czas*, br. 103, Kraków, 1904, 1.

⁶¹ Isto.

⁶² S. Belza, *Nad brzegami Bosny i Narenty*, 78.

⁶³ M. Czermiński, *Z podróży po Bośni i Hercegowinie*, 116.

Sljedeći grad o kojem su Poljaci pisali bila je Tuzla. Autorica iznimno slikovitog opisa toga grada je Maria Jakubowska (od roda Sereďyński). Jakubowska je putovala kroz Tuzlu, a kasnije je tamo i stanovala kao supruga tuzlanskog okružnog predstojnika Franciszeka Jakubowskog.⁶⁴ Posebnu pažnju obratila je na muslimanska groblja. Zašto ju je to zanimalo? Prvenstveno zbog toga što su muslimanska groblja Bosne bila drugačija nego groblja Galicije. Za Poljake izuzetno važno značenje imaju mjesta na kojima su sahranjeni umrli. Zbog toga Poljaci nisu mogli razumjeti da su muslimanska groblja (mezarja) rasuta po dijelovima slobodne zemlje, bez obzira jesu li to predgrađa ili centar grada. Isto je bilo i u Sarajevu, Mostaru, Travniku, Banjoj Luci i konačno u Tuzli. O toj posljednjoj Jakubowska je zapisala: “Sličnih groblja puno je u samom grada, ali još više izvan grada, u polju, ničim ne ograđenih, gdje stoka slobodno pase, a trava i korov šire svoju vladavinu”.⁶⁵ Ni nove vlasti nisu posvetile previše pažnje posljednjim počivalištima muslimana. Naime, brojna područja na kojima su počivali umrli begovi preuređena su u parkove, na kojima su se, kako je to zapisao jedan od poljskih putnika, “mladi moderno zavodili”.⁶⁶

Za svakog putnika koji se zanimalo za povijest Bosne i Hercegovine najvažnije mjesto bilo je Jajce, nekadašnja prijestolnica bosanskih kraljeva. Tokom prvog boravka u Bosni u tom je gradu Czermiński s drugim svećenicima provodio egzorcizme, koje je potom na vrlo plastičan način opisao u svojim putopisima.⁶⁷ Sam grad budio je interes putnika uglavnom zbog svojih spomenika i prirode, koja je “jedini lijek za rastuću nestrpljivost uzrokovanu sporom vožnjom i predugim stajanjima”.⁶⁸

Iz Jajca se često putovalo u Banju Luku. U okolici je bilo mnogo sela u kojima su živjeli Poljaci iz Galicije i Bukovine.⁶⁹ Putnici koji su dolazili u Bosnu često su govorili da su sretali koloniste iz Galicije i Bukovine. Za nekoliko putopisaca, uglavnom novinare i misionare poput Marcina Czermińskog, poljski seljaci bili su glavni cilj posjete Balkanu. Osim poljskih seljaka u Bosni su živjeli i drugi Poljaci – službenici koji su došli raditi u austrougarskoj civilnoj upravi. Sapieha je zabilježio kako je razgovarao s Poljacima prijateljima svog brata Pawła, koji je radio u Sarajevu i Mostaru 80-ih godina 19. stoljeća⁷⁰. Poljaci su često bili gosti

⁶⁴ M. Jakubowska z Sereďyńskich, *Z pobytu w Bośni*, 16-20.

⁶⁵ Isto, 20.

⁶⁶ S. Bełza, *Nad brzegami Bosny i Narenty*, 20.

⁶⁷ M. Czermiński, *Z podróży po Bośni i Hercegowinie*, 71.

⁶⁸ A. Stadnicki, “Zapiski z podróży po Bośni”, *Czas*, br. 103, Kraków, 1904, 1.

⁶⁹ T. J. Lis, *Polskie osadnictwo i duchowieństwo w Bośni i Hercegowinie od 1894 do 1920 roku*, Maria, Toruń 2014, 102.

⁷⁰ MNK, Pismo A. S. Sapiehi, 30. 10. 1896, sign. VIII-Rkps-a-1182.

jednog od najpoznatijih Poljaka u Bosni Franciszeka Jakubowskog, supruga Marije Jakubowske. Godine 1910, kada je Franjo Josip I posjetio Bosnu, Jakubowski se sreo s njim kao predstavnik Banjalučkog okruga.⁷¹ Poljaci su željeli saznati kako žive njihovi sunarodnjaci u Bosni, jer je u austrougarskoj administraciji bilo zaposleno više od 500 Poljaka.⁷² U Sarajevu je poljska dijaspora imala svoje društvo – “Poljski klub”, u čijim je prostorijama 1910. godine gostovao Roman Zawiliński, poljski filolog, član Poljske akademije umjetnosti u Krakowu.⁷³

Predstavljena analiza putopisa nipošto ne predstavlja kraj istraživanja, jer poljski putopisi čine dragocjen izvor za povijest Bosne i Hercegovine. U članku citiram samo nekoliko putopisa. Štaviše, obraćam pažnju na svega nekoliko izabраниh tema kako bih pokazao smjer daljih istraživanja za povjesničare koji bi se željeli baviti tom temom. Na osnovi prikazanih primjera u ovom radu, može se izvući nekoliko zaključaka.

Kao što vidimo, u poljskim putopisima o Bosni i Hercegovini, od kojih je većina objavljena u časopisima, možemo naći nekoliko sličnosti. Prije svega, autori su smatrali da je Bosna i Hercegovina u vrijeme Osmanlija bila siromašna, prljava i mračna zemlja. Nakon dolaska Austrijanaca sve se promijenilo. Zahvaljujući Austro-Ugarskoj taj nekada kršćanski kraj istrgnut je iz ruku istočnog barbarskog svijeta i ponovo je pripao “zapadnoj civilizaciji”. Za poljske putopisce stanovnici Bosne bili su kao djeca koja trebaju sve naučiti: zapadnjačku nauku, kulturu i rad. Zadatak Beča bio je da od stanovnika Bosne stvori vjerne građane Austro-Ugarske Monarhije. Generalno, Poljaci su pozitivno gledali na utjecaj Austrije u Bosni. Za njih je Bosna bila kao divlja životinja koju je u kavez uhvatio austrijski vitez (bez obzira je li to Poljak, Čeh ili neki drugi stanovnik Monarhije) i želi je ukrotiti – prvo batinom, a zatim mrkvom.

Kod putopisaca se uočava tipično mišljenje kraja 19. stoljeća, prema kojem jedna napredna civilizacija treba educirati civilizaciju koja je, prema njihovom mišljenju, hijerarhijski nižeg reda:

Turska je, dakle, sa svom svojom zaostalošću u Bosni propala, njezino mjesto zauzima Austrija: ona treba oživjeti i obnoviti zapuštenu zemlju, na prostor utočio u barbarstvo donijeti zrake civilizacije i svjetla.⁷⁴

⁷¹ Zijad Šehić, *U mojoj Bosni*, Dobra knjiga, Sarajevo, 2013, 55.

⁷² Ilijas Hadžibegović, *Bosanskohercegovački gradovi na razmeđu 19. i 20. stoljeća*, Institut za historiju u Sarajevu, Sarajevo, 2004, 56.

⁷³ R. Zawiliński, *Z włości po Słowiańszczyźnie*, 2.

⁷⁴ S. Bełza, *Nad brzegami Bosny i Narenty*, 3-4.

Takvo mišljenje ne razlikuje se od mišljenja iznesenih u putopisima čiji su autori u Bosnu i Hercegovinu došli sa Zapada, primjerice Nijemaca ili Francuza.⁷⁵ Putopisci od Pariza preko Berlina do Krakowa imali su isti odnos prema Bosni i mišljenje o njoj. Odnos prema Bosni nije ovisio o nacionalnosti autora putopisa, nego o njihovom znanju. Većina onih koji su pisali o Bosni malo je znala o toj zemlji, bez obzira da li je riječ o novinarima ili profesorima (!). Oni nisu živjeli u Bosni i zbog toga je njihovo mišljenje bilo rezultat stereotipa i dobre reklame austrijske vlade, koja je željela svakom strancu pokazati da je njezina “civilizacijska misija” u Bosni završila uspjehom.

To se može dobro uočiti ako se putopisi usporede s dnevnicima ili pismima osoba koje su stanovale u Bosni, primjerice Ćire Truhelke, koji je, uvidjevši značaj reklame, pisao:

Kallay je potpuno shvatio značaj i važnost reklame, ali njezin najveći uspjeh bio je što su se u kola te reklame besplatno upregli mnogi odlični književnici, čije pohvale ne bi mogao platiti ni najvećim novcem: oni su iz vlastite pobude pisali na svim europskim jezicima čitave knjige i članke o prirodnim ljepotama, starinama i spomenicima Bosne i o njenom kulturnom napretku.⁷⁶

Nisu samo Južni Slaveni znali je da mnogo toga što se predstavlja kao uspjeh ustvari samo reklama. Znali su to i stranci, koji su u historiografiji poznati kao “kuferashi” ili “Švabe”. Mnogi od njih stanovali su u Bosni više od 30 godina. Spomenuo sam poljske službenike koji su radili u upravi. Oni su vidjeli suštinske promjene u Bosni, koji je napredak stvaran, a koji lažan. Zbog toga je njihovo mišljenje drugačije od putopisaca – oni su cijenili ulogu Austrije u Bosni, ali su prepoznavali i propagandne akcije austrijskih vlasti. Teodora Krajewska u svojim sjećanjima je o novinarskom izvještaju s otvaranja željezničke pruge zapisala:

Završna rečenica o svrsi te pruge je umjetna i neiskrena. Autorica piše: “ta željeznica donosi mir i kulturu”. I ptice na grani znaju, da je ta pruga izgrađena radi strateških ciljeva, s mišlju o vjerojatnom ratu sa Srbijom. Uostalom, vidljivo je da željezničke postaje imaju prozore zaštićene željeznim šipkama i neobično duboke podrume.⁷⁷

⁷⁵ A. Žmirić, *Austrijski i njemački putopisi o Bosni i Hercegovini*, 248.

⁷⁶ Ćiro Truhelka, *Uspomene jednog pionira*, [ur. M. Spahić], Bosanski portreti, Zenica, 2012, 86.

⁷⁷ *Bosna u uspomenu poljske liječnice Teodore Krajewske z Kosmowskich: (1854.-1935.)*, 211.

Zaključak

Kao što se može vidjeti, oglas je bio uvjerljiv za putopisce koji su vidjeli samo jednu stranu onoga što se događalo u Bosni. Slika te zemlje predstavljena u putopisima u određenoj mjeri razlikuje se od slike koju možemo dobiti čitajući dnevnik ili korespondenciju ljudi koji su živjeli u Bosni. To se ne odnosi samo na Srbe, Hrvate ili Bošnjake, nego i na strance (Poljake ili Čehe), koji su uočavali dobre i loše stvari koje se događaju u Bosni i Hercegovini. Oni nisu, poput putopisaca, vidjeli samo njezinu vanjštinu.

Putopisi su vrlo važan povijesni izvor. Kao i sve druge narativne povijesne izvore, putopis prezentira subjektivne slike događaja, o kojima je putopisac čuo ili je bio svjedok događaja. Putnici iz Kraljevine Galicije i Lodomerije u periodu 1878-1918. često su dolazili u Bosnu i Hercegovinu. Njihovo putovanje generalno je počinjalo u Slavonskom Brodu, odakle su kretali za Banju Luku, Sarajevo i Mostar. Ponekad su Poljaci dolazili u Travnik ili u Donju Tuzlu. Poljaci koji su putovali kroz Bosnu posebnu su pažnju posvećivali glavnom gradu – Sarajevu, koji je za njih bio primjer grada gdje se spaja Zapad sa Istokom. Što se tiče stanovnika BiH, putopisci su se najviše zanimali muslimanima, njihovom religijom i kulturom, posebno islamskom arhitekturom. Putopisci iz Galicije upoznawali su sa katolicima, posebno Poljacima koji su radili u BiH.

Generalna ocjena austrijske vlade bila je pozitivna. Ipak, treba znati, kao što sam već rekao, da Poljaci iz Galicije nisu imali saznanja o tome što se u Bosni dešava. Nisu znali kakva je unutarnja situacija, svoje mišljenje temeljili su na propagandi Zemaljske vlade. Putopisi često govore o austrougarskom napretku u Bosni i Hercegovini: građenju cesta, željeznica, modernih kuća u zapadnoevropskom stilu. Potpuno su diskreditirali osmansku vladavinu – bile su to slijepe predrasude. Može se na kraju reći da su poljski putopisi jednostrani i tendenciozni. Većina autora nije imala pojma o Balkanu, a posebno o Bosni i Hercegovini. Prilikom iščitavanja vidimo da su koristili putopise zapadnih autora: Nijemaca, Engleza, Francuza, jer sadrže mnogo stereotipa i drugih mišljenja koja nisu bila istinita.

BOSNIA AND HERZEGOVINA IN THE EYES OF POLES – POLISH TRAVEL DIARIES ON B&H IN THE AUSTRO-HUNGARIAN PERIOD

Summary

As we have seen, the advertisement was convincing for people who saw only one side of events in Bosnia and Herzegovina. The image of this country in travel diaries is different from the image that we have seen in the correspondence and diaries of people who lived in Bosnia and Herzegovina. Not only Serbs, Croats, and Bosnians, but also foreigners (Poles, Czechs). They saw the good and the bad sides of the Austro-Hungarian governance.

Travel diary is a very important historical source. Like other narrative sources, travel diary presents a subjective image of events that the author heard about or took part in. Travelers from the Kingdom of Galicia and Lodomeria in the period 1878-1918 often traveled to Bosnia and Herzegovina. Their first station was Bosanski Brod from where they would leave to Banja Luka, Sarajevo and Mostar. Sometimes the Poles came to Travnik or Tuzla. Poles traveling through Bosnia and Herzegovina paid attention to the capital city – Sarajevo. This city was an example of a place where the West was joining the East. When it comes to the residents of Bosnia, Poles paid attention to Muslim people, their religion, culture and Islamic architecture. Travelers from Galicia often met with Catholics, especially the Poles who lived and worked in Bosnia and Herzegovina.

Generally, the Poles assessed the Austrian authorities well. However, it should be known that the Poles from Galicia had little knowledge about problems in Bosnia. They did not know what the situation was inside, their opinions were based on the Austrian propaganda. The Poles paid attention to the successes of Austria in Bosnia, such as: construction of roads, railways, and modern buildings. At the same time, they totally discredited the Ottoman authorities – based on prejudices. In the end, it can be said that Polish travel diaries are biased and tendentious. Most authors from Galicia had no idea of the Balkans. When we read them, we can see that they used the same stereotypes as the authors from Germany, France or England.